

**ESKİ TÜRK YAZITLARINDAKİ BAZI YABANCI
ÖĞELERİN YAZIMI ÇERÇEVESİNDE ESKİ TÜRK
YAZITLARININ YAZIMI ÜZERİNE NOTLAR**

*Erhan AYDIN**

ÖZET

Bu yazıda eski Türk yazıtlarında geçen ve Türkçe olmadığı genel kabul gören birkaç sözcüğün yazımı üzerinde durulacaktır. Bu sözcüklerin yazımından hareket ederek, Arap harfli metinlerde geçen yabancı sözcüklerin yazımındaki birliğin, Kök Türk harfli metinlerin yazımında da geçerli olup olmadığı tartışılacaktır. Yabancı sözcüklerin yazımıyla ilgili değerlendirmeden sonra, genel yazım kuralları çerçevesinde, eski Türk yazıtlarının bazı yazım sorunları üzerinde durulacak ve bunların diyalektik özellikler mi yoksa tamamen yazıcının dikkatsizliğinden kaynaklanan hatalar mı olduğu üzerinde görüş bildirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kök Türkler, Eski Türk Yazıtları, Türk Runik Alfabesi, Yabancı Sözcükler, Yazım.

**NOTES ON THE SPELLING OF OLD TURKIC
INSCRIPTIONS REGARDING SOME FOREIGN WORDS
IN THE OLD TURKIC INSCRIPTIONS**

ABSTRACT

In this article, an emphasis will be laid on the spelling of a few words which are mentioned in the old Turkic inscriptions and regarded as not Turkish. Considering the spelling of these words into consideration, whether the unity of the spelling of foreign words mentioned in the texts with Arabic letters are also a fact for the texts with Kök Turk letters will be discussed. After the analysis on the spelling of foreign words, with regard to the general spelling rules, an emphasis will be given on the spelling problems in old Turkic inscriptions and an opinion will be stated whether these are based on dialectic reasons or based completely on mistakes resulted from the negligence of the writer.

* Yrd. Doç. Dr. Erciyes Üniversitesi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

Key Words: Kök Türks, Old Turkic Inscriptions, Turkic Runic Alphabet, Foreign words, Spelling.

1. Giriş:

Çok değişik bölgelere yayılmış olan eski Türk yazıtlarının yazıcılarının kimler olduğu, metinler taşa aktarılırken hangi yazım kurallarına uyulduğu, doğmaca mı yazıldığı yoksa önceden hazırlanmış metinlerin mi taşa aktarıldığı, harflerin deşifre edildiği günden bugüne çok kez dile getirilmiştir. Özellikle büyük kağanlık yazıtlarında hem işaretlerin aşağı yukarı aynı ölçülerde olması, hem de daha düzenli ve özenli yazılması taşa hâkkeden *bitigçi*'lerin varlığını işaret etmektedir. Köl Tigin, Bilge Kağan, Şine Usu ve Taryat gibi büyük kağanlık yazıtlarının dışında özellikle Yenisey havzasında ele geçen irili ufaklı, az veya çok satırlı yazıtlar için bunu söylemek güçtür. Bu bakımdan aynı sözcüklerin yazımındaki tutarsızlıklar kimi soruları akla getirmiştir. Yazımdaki tutarsızlıklar acaba diyalektik özellikler olarak değerlendirilebilir mi? Yoksa halkın yazdığı bu taşlar üzerindeki yazım farklılıkları tamamen dikkatsizlikle açıklanabilir mi? Yoksa bugün hâlâ bilemediğimiz başka nedenler mi vardır?

Aşağıda, Türkçe olmadığı genel kabul gören bazı sözcüklerin yazımı üzerinde durularak Kur'an tercüme ve Kutadgu Bilig ile başlayan Arap harfli metinlerde görülen yabancı sözcüklerin yazımındaki birliğin, Kök Türk harfli metinler için de geçerli olup olmadığı üzerinde durulacak, incelenecek sözcükler alfabetik sıra ile verilecektir. Bu sayede sözcüklerin yazımlarından hareket ederek sözcüğün Türkçe olup olmadığı konusunda fikir yürütme imkânı bulunabilecektir.

2. Yabancı Ögelerin Yazımına İlişkin Notlar:

2. 1. ançula-: 'sunmak, takdim etmek, teslim etmek' < Çin. *An chang* + Tü. +*la*; Sino-Jap. *An shō*. Krş. (Ölmez 1995: 228). Ölmez'in ayrıntılı bir biçimde açıkladığı Çin.+Tü. kuruluşlu *ançula-* fiili KT D 32 *ançuladı* (†‡‡) ve ŞU G 2 *ançuladım* (‡‡‡) şeklinde yazılmıştır. Her iki yazımda da aynı işaretlerin kullanıldığı görülmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

2. 2. az: 'kavim adı, etnik ad' (Ölmez 1997: 175). Çik ve Kırgızlarla birlikte anıldığı için Azların, Çik ve Kırgızlara yakın bölgelerde, Kırgızlara giden yol üzerinde oturdukları düşünülebilir. Tonyukuk yazıtında Az'lara giden yolun Anı ırmağından geçtiği bildirilmiştir: T 24: *eşi<d>tim Az yir yfolij Anı bşirlä ... ärmiş 'Az (halkının) yerinin Anı (ırmağı)'da olduğunu işittim*'. Yine Köl Tigin yazıtında Az'ların oturdukları yerler belirlenmiştir: KT D 20, BK D 17: *Kögmän yir sub idisiz kalmazun tiyin Az Kırkız bodunıg <itip> yaratıp keltimiz süñüşdümüz ...*] 'Kögmen toprakları sahipsiz kalmasın diye Az (ve) Kırgız halklarını düzene sokup geldik (ve) savaştık ...'. Moğolistan'ın kuzeyinde bulunan Tannu-Ola (Kögmen: Kögmen'in neresi olduğu ile ilgili ayrıntı için bk. Aydın 2007: 54) dağlarının ötesinde yaşadıkları bilinen Az halkının adının yabancı sözcük olarak verilmesi biraz düşündürücü olsa da yazımlarında aynı işaretin kullanıldığı görülmektedir. Tespitlerimize göre Az adı şu yazıtlarda geçmiştir: KT D 19, 20, 38, KT K 2, 3, 3, 5, 8; BK D 17, 26; T 23 (Tonyukuk yazıtının 23. satırındaki sözcük kimi naşirlerce *iz* 'iz' okunmuş ve anlamlandırılmıştır. Örneğin: *iz* 'trace' (Giraud 1961: 144); *iz* 'iz' (Sertkaya 1995: 48)), T 24; KÇ B 6. Bütün Az'lar tek bir z harfi ile yazılmıştır.

2. 3. balbal: Önemli kültür sözcüklerinden olan *balbal*'ın da yabancı kökenli olduğu genel kabul görmektedir. Tekin ve Doerfer'in görüş belirttiği sözcük için Tekin, Mo. *barimal* 'heykel' sözcüğü ile ilişki kurmuş ve sözcüğün gelişimini *balbal* < **barmal* < Mo. *barimal* şeklinde göstermiştir (Tekin 2000: 62). Sözcüğün etimolojisiyle ilgili ayrıntı için bk. (Ölmez 1997: 176-177). Sözcüğün yalın durumda KT D 16, 25; BK G 7, 9, 13; O 3 yazıtlarında ve iyelik ekli olarak da iki yerde geçtiği tespit edilmiştir: *Işbara tarkan balbalı* (Ongi balbal) ve *balbarım* (Tuva D (E 51)). *Balbal* sözcüğünün de diğer yabancı olarak değerlendirilen sözcükler gibi tümünün aynı şekilde yazıldığı görülmektedir: (𐰽𐰺𐰽). Yalnız Tuva D (E 51) yazıtının 4. satırındaki *balbar* (𐰽𐰺𐰽) sözcüğünde, bir yazım yanlışı yoksa ilginç bir yazım ortaya çıkmaktadır. Bu durum seslik bir ölçü olarak değerlendirildiğinde Yenisey bölgesi yazıtlarındaki diyalektik öğelere bir yenisini eklemeyi zorunlu kılar. Yazıtın fotoğrafına

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/6 Fall 2008

dikkatlice bakıldığında sözcüğün r¹ ile yazıldığı açıkça bellidir.

2. 4. bars: *Bars* sözcüğü tespitlerimize göre 7 kez kişi adı, 8 kez de hayvan (=yıl adı) adı olarak geçmiştir. Kişi adı olan *Bars* sözcüğü Köl Tigin yazıtının doğu yüzünün 20. satırının hemen başında bulunduğu ve 19. satırın sonunda tahribat olduğundan dolayı *Bars*'ın kim olduğu anlaşılamamaktadır. Ancak cümleden Bilge Kağan ve Köl Tigin'in kız kardeşleri ile evlendirildiği çıkarılabilmektedir. Çaa-Höl II (E 14) yazıtının ilk satırında geçen *Elçi Çor Küç Bars* ile Çaa-Höl V (E 17) yazıtının ilk satırında geçen *Tüz Bay Bars Külüg*, El-Bajı (E 68) yazıtının 3. satırında geçen *Kara Bars Inançu Çigşi*, Uybat VI (E 98) yazıtının 4. satırındaki *LÇ(?) bars tirig beg* adları herhâlde adına yazıt dikilen beyler olmalıdır. Çok açık olmamakla birlikte Altın Köl I (E 28) yazıtının 5. satırındaki (Kormuşin'de 2. satır) *bars* da büyük bir olasılıkla kişi adıdır. Hayvan adı olan *bars* sözcüğü ise ŞU D 7, Altın-Köl I (E 28) 4 (Kormuşin'de 1. satır), 7 (Kormuşin'de 9. satır), Begre (E 11) 4, yazıtlarında geçmiştir. Bütün bu *bars*'ların yazımı ise şöyledir: KT D 20: (𐰽𐰺𐰍); ŞU D 7, Begre (E 11) 4, Çaa-Höl II (E 14) 1, Çaa-Höl V (E 17) 1, Altın Köl I (E 28) 4, 5, 7, El-Bajı (E 68) 3, Uybat VI (E 98) 4: (𐰽𐰺𐰍). Ölmez, Türkçe sözcüklerde -rs ünsüz çiftinin bulunmayışı *bars*'ın yabancı kökenli olduğunu düşündürdüğünü ancak kesin bir şey söylemenin güç olduğunu belirtmektedir (Ölmez 1997: 177). Bütün *bars*'ların aynı şekilde yazılması sözcüğün yabancı kökenli olmasına kanıt sayılabilir.

2. 5. berçik, berçik er: Kavim(?) adı olan *berçik* sözcüğünün kökeni ile ilgili çok şey söylenmiştir. Kavim

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/6 Fall 2008

adı etrafında gelişen tartışmalara değinen Ölmez, adı geçen bu kavmin Batı Türkistan bölgesinde yaşayan İran kökenli bir halk olduğunu düşünmektedir. *Berçik er* yapısındaki *er*, genel Türkçe 'kişi, insan' anlamındadır (Ölmez 1997: 177-178). Bu ad ile ilgili genel kanı Orta Farsça *parsig*'den bozulmuş olabileceği yönündedir. Sözcükteki *-çlk* eki ilk göze çarpan unsurdur. Küçültme, şefkat ve acıma bildiren bu ekin genel Türkçede sıkça kullanıldığı bilinmektedir. Konuya ışık tutması bakımından günümüzde de uzun tartışmalara neden olan *apar* veya *par* sorunundan hareket ederek genel kanı bu kavim adının **par* okunması gerektiği yönündedir. **Par* okunuşunun doğru olduğunu varsayarak *berçik* adının < **par+sIk* şeklinden gelişmiş olabileceği öne sürülebilir. Nasıl ki Çinliler hem küçük Fu-lin (Suriye) hem de büyük Fu-lin (Bizans) terimlerini kullanıyorsa (Ögel 1945: 87) burada da aynı durum söz konusu olabilir. Yani **par* (büyük) İran ise **parçik* de pekâlâ küçük İran olabilir. Elbette geriye bir sorun kalıyor. O da **parçik*'in neresi veya eğer halk ise kimler olduğudur. Bu bakımdan *berçik* adının kavim adı olarak değil de yer adı olarak değerlendirilmesinin daha doğru olduğu düşünülmektedir.

Bu ad yalnızca KT K 12'de geçmiştir. Buradaki yazılışı ise şöyledir: 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸. Sözcüğün eski Türk yazıtlarında bir kez geçmesi örnekleme yapmayı ve yazımı ile ilgili fikir yürütmeyi engellemektedir.

2. 6. biçin: 'Maymun' anlamında olan ve daha çok 'Maymun yılı'nı ifade etmekte kullanılan *biçin* sözcüğü için maymunun eski Türklerin yurdunda yani Orta ve İç Asya bozkırlarında yaşamıyor olması araştırmacıları, başka dillerden özellikle de Hint-Avrupa dillerinden alınmış olduğu fikrine götürmüştür. Sözcüğün kökeni ile ilgili Ölmez'in makalesinde ayrıntılı bilgi bulunmaktadır (Ölmez 1997: 179-180). *Biçin* sözcüğünün eski Türk yazıtlarında bir kez geçtiği (KT K-D) tespit edilmiş olup yazımı şöyledir: 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸. Görüldüğü gibi sözcükteki bütün ünlüler yazılmıştır.

2. 7. biti-: 'yazmak, hâkketmek' anlamlarında olan bu fiilin de kökeninin eski Çince *pjiēt* 'yazı fırçası (deve tüyünden)' + eski Tü. *+i-* = *biti-* şeklinde olduğu genel kabul görmekte ise de İran Dili, Süryanice gibi çok farklı dillerden alındığını öne sürenler de olmuştur. Ayrıntı için

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

bk. (Ölmez 1997: 180-181). *yazı yaz-* fiilinin kökeni ve diğer milletlerde *yazı yaz-* fiilinin temelleri ile ilgili bir makalede fiilin Çince olarak gösterilmesi eleştirilmiş, Türkçe *biti-* ile Mo. *biçi-* fiillerinin karşılaştırılması gerektiği ve Türklerin yazı yazmaya taşları oyarak veya biçerek başladıkları belirtilmiştir (Şirin 2004: 570 not 40). *biti-* fiili tespitlerimize göre şu yazıtlarda geçmiştir: KT G 13, 13, KT G-D, KT G-D, KT G-D, KT G-B, KT G-B; BK G-B, BK G-B; KÇ G 3; ŞU G b. Yazımları ise şöyledir: *bitidim* 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰏 (KT G 13, KT G-B; BK G-B), 𐰽𐰺𐰏𐰏 (KÇ G 3); *bitidim* 𐰽𐰺... (Şine Usu yazıtında yalnızca *dm* ünsüzleri bulunmaktadır. Ancak cümlelerin gelişinden eksik bölümün *bitidim* şeklinde tamamlanabileceği bellidir); Bay-Bulun I (E 42) 4 *bitidim* 𐰽𐰺𐰏𐰏; *bitigmä:* 𐰽𐰺𐰏𐰏𐰏 (KT G 13, KT G-D). Görüldüğü gibi fiil genellikle ünlülü yazılmıştır. Ancak KÇ ve Bay-Bulun I (E 42) yazıtlarında ünlüler yazılmamıştır. Belki yazımdaki bu farklılıklar sözcüğün Türkçe olduğuna kanıt sayılabilir.

2. 8. bölün (bölön?): Sözcüğün Tibetçe *blon* 'yüksek bir unvan' sözcüğünden geldiği kesindir. İlk naşirler sözcüğün kavim adı veya kişi adı olduğunu sanmışlarsa da yüksek bir unvan olduğu sonradan kanıtlanmıştır. Ayrıntı için bk. (Ölmez 1997: 181). Yalnızca KT K 12'de geçen bu unvanın yazımı şöyledir: 𐰽𐰺𐰏𐰏. Sözcüğün başka örneği olmadığı için yazımı hakkında söz söylemek zordur. Ancak ilk hecesindeki yuvarlak ünlünün yazılmış olması önemlidir. İkinci hecesindeki ünlü yazılmadığı için sözcüğün *bölän*, *bölün*, *bölön* gibi değişik şekillerde okunması mümkündür.

2. 9. bukarak: Sözcüğün Skr. *vihāra*'dan alınmış olduğu kabul edilmekte olup Buhara kenti ile eş tutulmaktadır. Yalnız Skr. bu sözcüğün 'Budist ya da Gaina Manastırı, manastır benzeri yer' anlamında olduğu bilinmektedir (Ölmez 1997: 181-182). Sertkaya *bukarak* sözcüğünün geçtiği cümleyi şöyle okumuş ve anlamlandırmıştır: *kuriya kün batsıkdaki sogd berçiker bukarak ulus bodunda nek seğün ogul tarkan kelti* 'batıdan güneşin battığı taraftaki Soğd (ve) Berçik er(in) *vihāra* cemaatini temsilen Nek Sengün (ile) Oğul Tarkan geldi' (Sertkaya 2003: 211). Sözcük yalnızca KT K 12'de geçmiştir. Buradaki yazımı şöyledir: 𐰽𐰺𐰏𐰏. Bu sözcük de Tibetçe *blon*'da olduğu gibi bir kez geçtiği için yazımı üzerine söz söylemek zordur.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/6 Fall 2008

2. 10. çıntan: Skr. *candana/çandana* sözcüğünden ödünçlendiği bilinmektedir (Ölmez 1997: 183). ‘sandal ağacı’ anlamındaki bu sözcüğün Kök Türklerin önemli ticaret araçlarından biri olarak kullanılmış olabileceği düşünülebilir. Eski Uygurca metinlerde de sıkça kullanılan bu sözcüğün kökeni ve eski Uygur metinlerindeki durumu P. Zieme tarafından ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir (Zieme 1984: 377-378). Bugün Türkiye’de soy adı olarak da karşımıza çıkan bu kültür sözcüğünü eski Türklerin ne amaçla kullandığı başka bir yazıda işleneceği için burada ayrıntıya girilmeyecektir. Eski Türkçe dışında diğer Türk Dili alanlarında da kullanıldığı bilinen sözcükle ilgili yalnızca Muhammed b. Mahmud Şirvânî’nin Tuhfe-i Muradî adlı eserinden örnek verilecektir (Argunşah 1999). Bu eserden anlaşıldığına göre sandal ağacı özellikle bazı hastalıkların tedavisinde kullanılmakta olup, ağacın bir önemli özelliği de hoş kokulu olmasıdır. Bu nedenle dönemin İç Asya’sının önemli ticaret öğelerinden biri olduğu düşünülebilir. Sözcük yalnızca BK G 11’de geçmiştir: 𐰽𐰺𐰸. Sözcüğün yalnızca bir yerde geçmiş olması yazımı ile ilgili fikir yürütmeyi engellemektedir.

2. 11. çor: Eski Türk yazıtlarının önemli unvanlarından olan sözcük Clauson tarafından Çin. ço ile karşılanmıştır (EDPT 427b). Sözcüğün Toharca kökenli olabileceği öne sürülmüşse de unvanın tam olarak kökeni hakkında kesin bir şey söylenmemiştir. Ayrıntı için bk. (Ölmez 1997: 183-184). Eski Türk yazıtlarında yalın veya ekli olarak birçok yerde geçmiştir. Örneğin: KT D 32, KT K 13, 13; BK G 13, 13, 13; O 4; KÇ B 2, 2, 3, 5, 6, 8, 10, 11, KÇ D 2, 3, 6, 7, 9, 10, 12, 12, KÇ G 1; Barık III (E 7) 1, Çaa-Höl II (E 14) 1, Uybat III (E 32) 3, Kızıl-Çıraa I (E 43) 3, Eerbek I (E 147) 3, Şançi III (E 152) 2 vs. Tespitlerimize göre bütün örneklerde aynı şekilde yazılmıştır: 𐰽𐰺𐰸.

2. 12. çugay: Sözcüğün ilk hecesindeki ünlünün *o* mu *u* mu olduğu yönündeki tartışmaların yanında kökeni ile ilgili tartışmalar uzayıp gitmektedir. Yer adı olduğunun bilinmesi en azından anlamıyla ilgili tartışmaları azaltmış ancak bu kez de yeri ile ilgili çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Son yıllarda S. Tezcan’ın sözcükle ilgili yaptığı değerlendirme önemlidir (Tezcan 1995). Bütün bu tartışmaların ayrıntısı için bk. (Ölmez 1997: 184-185). Çugay yer adının KT G 6, BK K 5 ve T 7’de geçtiği tespit

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

edilmiş olup her üç yazıtta da aynı şekilde yazılmıştır: Dʿ>λ. Yin-Shan dağlarını karşıladığı düşünülen bu sözcük de büyük bir olasılıkla Türkçe değildir.

2. 13. kunçuy: ‘prens’ anlamındaki sözcüğün Çin. *gong zhu*’dan ödünçlendiği söylenmektedir. Sözcüğün ilk hecesindeki ünlünün okunuşu ve diğer ayrıntı için bk. (Ölmez 1999: 59). Eski Türk yazıtlarında birçok yerde geçmiştir. Tespit edebildiklerimiz şunlardır: KT D 20, KT K 9; BK D 17; Uyuk-Tarlak (E 1) 1; Uyuk-Turan (E 3) 1; Barık II (E 6) 4; Barık III (E 7) 4; Barık IV (E 8) 2; Elegest I (E 10) 1; Begre (E 11) 1; Çaa-Höl II (E 14) 2; Çaa-Höl X (E 22) 3; Oznaçennoe I (E 25) 1; Oya (E 27) 2; Altın-Köl II (E 29) 1; Köjeelig-Hovu (E 45) 6; Telee (E 46) 1; Abakan (E 48) 7; Tuva G (E 55) 2; Herbis-Baarı (E 59) 2; El-Baıı (E 68) 5; Bayan-Kol (E 100) 1; Eerbek I (E 147) 2 vs.

Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında D>>↓ işaretleriyle yazılmıştır. BK D 17’deki *kunçuy*’un yalnızca ilk işareti ile (↓) ile son işareti (D) bellidir. Bu bakımdan sözcükteki *nç* ses birliğinin nasıl yazıldığını anlamak mümkün değildir.

Sözcük için Yenisey yazıtlarında farklı yazımlar bulunmakla birlikte genellikle D>>ɳ veya D>>>ɳ şekillerinde yazılmıştır. Tespitlerimize göre *kunçuy*’daki *nç* sesleri ɳ ve λ işaretleri ile yazılmamış hepsinde > işareti ile yazılmıştır. Kormuşin’in Çaa-Höl X (E 22) yazıtının runik metninde *kunçuy*’daki *n* ve *ç* seslerini ɳ ve λ olarak vermiştir ki herhalde bir yanlışlık yapılmıştır (Kormuşin 1997: 152). Çünkü yazıtın fotoğraflarında > işareti ile yazılmış olduğu çok açıktır.

Çok değişik bölgelerdeki yazıtlarda geçen *Kunçuy*’un yazımında genel bir birlik bulunmaktadır. Yazımdaki bu birlik sözcüğün yabancı kökenli olduğuna kanıt sayılabilir.

3. Eski Türk Yazıtlarının Yazımıyla İlgili Sorunlar ve Değerlendirme:

Köl Tigin, Bilge Kağan, Şine Usu, Taryat gibi kağanlık yazıtlarının yazıcıları mutlaka taşta işleme

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/6 Fall 2008

işinden anlayan *bitigçi*lerdi. Bu tür büyük kağanlık yazıtlarının yazılmasında ve barkın yapımında Çin'den *bedizçi*ler getirildiği yazıttaki cümlelerden anlaşılmaktadır. Bunlar KT G 11-12-13 ve BK K 14-15'teki cümlelerde ayrıntılı bir biçimde anlatılmıştır. Diğer yazıtlardan özellikle Yenisey yazıtlarının yazıcılarının halktan kimseler olduğu rahatlıkla söylenebilir. Birçok taşta, ölen kişinin kendi ağzından anlatılması, nasıl öldüğü, kaç savaşta mücadele ettiği ve hepsinden daha önemlisi ölmesiyle gerçekleşen bu ayrılığın duygu dolu cümlelerle ifade edilmesi yazıtların en azından büyük bir bölümünün, ölen kişinin aile fertleri tarafından yazdırılıp diktirildiğine kanıttır. Bu bakımdan Yenisey yazıtları ile Moğolistan ve diğer bölgelerde bulunan küçük yazıtlar belki tarihî olayların anlatılması bakımından çok değerli olmadığı söylenebilir de Türk Dili araştırmalarında, özellikle çok zaman yazı dilinden farklı şekillerde yazılmış olması nedeniyle diyalektik araştırmalarda kullanılabilir.

Eski Türk yazıtlarının yazımıyla ilgili bazı sorunlar şu şekilde sıralanabilir:

* Yer adları, kişi adları, boy ve kavim adlarını tam olarak okumak mümkün olamamaktadır. Örneğin *Tölis ~ Töles* veya *Töliš ~ Töleş* gibi farklı şekilde okunmasının tek nedeni, sözcük sonundaki hecelerde ünlülerin genelde yazılmıyor olmasıdır.

* Bilindiği gibi, kurala tam anlamıyla uyulduğu söylenemese de Arap harfli metinlerin yazımında eklerdeki ünlülerin yazılmadığı bilinmektedir. Aynı durum Kök Türk harfli metinler için de söz konusudur.

* *-p* zarf-fiil ekinin okunuşunda sorunlar vardır. Yazıtların yazıcıları birkaç istisnası olsa da *-p* ekinin önüne hiçbir zaman ünlü koymamışlardır. Dolayısıyla *-ıp/-ip/-up/-üp* şekillerinin hepsi doğrudur. Thomsen de bu ekin ünlüsünün nasıl okunması gerektiğinden emin değildir (Thomsen 2002: 34). Bu bakımdan yazıtları yayımlayan naşirlerin bu ünlüleri gösterişlerinde farklılıklar bulunmaktadır.

* En önemli yazım sorunlarından birisi de bazı yazıtlarda söz sonundaki *s²* (l)'lerin art ünlülerle birlikte gelmesi gereken *ş¹* (ʃ, ^) ile yazılmasıdır. Buna ilişkin birçok örnek vermek mümkündür. İşaretin bulunduğu sözcükleri, özellikle öğrenilen geçmiş zaman ekini,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/6 Fall 2008

naşirler ya yazımdan uzaklaşarak bugün Türkiye Türkçesindeki gibi önlük-artlık ünlü uyumu kuralına uydurarak ya da yazıldığı şekilde okumayı tercih etmektedirler. Bu da okuyuş farklılıklarına neden olmaktadır. Ancak işaretin yazımındaki farklılıklar nedeniyle özellikle *-mİş* öğrenilen geçmiş zaman ekinin ünlü uyumu kurallarına uymadığı söylenebilir. Krş. (Tekin 2000: 32).

* Yazıtlardaki yazımla ilgili bir diğer sorun da bazı kural dışı yazımların yanlış yazım mı yoksa yazıtın yazıcısının diyalektine bağlı olarak diyalektik özellik mi olduğudur. Örneğin Hemçik-Çırgakı (E 41) yazıtındaki *k* ile yazılması gereken bazı sözcükler *g* ile yazılmıştır. Bu durum yazıtta özgü olabileceği gibi yazarın ağız özelliği ile de ilgili olabilir. Tekin, bu yazıtta *dakı* sözcüğünü açıklarken “Bu sözcük *takı* yerine yanlış yazım olabileceği gibi bir diyalekt söylenişi de olabilir. Yazıcının diyalektinde önses *q* ve *k* ünsüzleri de ötümlüleşme eğilimi göstermektedir. Nitekim yazıtın son satırında *kaşga* yerine *gaşga*, yedinci satırında da *keyik* yerine *geyik* yazılmıştır” demektedir. Yalnız Tekin’in belirttiği *geyik* yazılışında sözcük sonu *k* sesinin yazımı net değildir. Tekin, işaretin *k* olduğunda ısrar etse de Vasilyev’e göre *ŋ*’dir (Vasilyev 1983: 29). Vasilyev’in dediği gibi olsa da o dönemde söz başında *g*’nin olması mümkün değildir. Yazıcının diyalektinde *takı*’dan başka ötümlüleşme eğilimi gösteren 3 örnek sözcük daha bulunmaktadır: *gün* < *kün*, *gärçin* < *kärçin*, *geyik* < *keyik*. Tekin’e göre son satırdaki *kaşga* ‘alını akıtmalı (hayvan)’ sözcüğü de yazıcının diyalekti ile ilgili olabilir (Tekin 1999: 10-13). Malinovka (E 56) yazıtında da *gut aš* veya *gutaş* diye bir sözcük grubu bulunmaktadır. Gerçekten bu sözcük *kut* ise o zaman ya yazıcı yanlış yazmış ya da eski Türk yazıtlarında görülen bir başka diyalektik özelliktir. Malinovka (E 56) yazıtı için bk. (Kızlasov 1977). Özellikle Yenisey yazıtlarında bu türden yanlış yazımlara çokça rastlanmaktadır. Örneğin, Şançi III (E 152) yazıtında *äsisim* sözcüğünün yazımında ikinci *s* harfinin *z* olması gerekir.

* Eski Türk yazıtlarında *b*, *d*, *g*, *k*, *l*, *n*, *r*, *s*, *t* ve *y* ünlüleri için alfabede ikişer işaret olması nedeniyle harflerin birbirinin yerine yazıldığına dair birçok örnek bulunmaktadır. Tekin’e göre bu tür yazımların büyük bir

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/6 Fall 2008

bölümünün seslik bir önemi yoktur (Tekin 2000: 33). Ancak büyük kağanlık yazıtlarında bu durumun örneği az olsa da özellikle Yenisey yazıtlarında çok sayıda örnekle karşılaşılmamasının başka nedenleri, en azından kimi diyalektik özelliklerin de olabileceği söylenebilir.

* Eski Türk yazıtlarındaki tek noktalama işareti üst üste konmuş iki noktadır. Genelde sözcükler arasına, birbirinden ayırmak için konur. Ancak birçok yerde özellikle Yenisey yazıtlarında sözcüğün içine de konur. Bu durumda sözcük ikiye bölünmüş olur. Bu durumun da seslik bir önemi olmayıp herhâlde yazıcının dikkati ile ilgilidir.

* Bir başka önemli sorun da söz başı ve içindeki *a* ve *e* ünlülerinin genellikle yazılmamasından kaynaklanır. Özellikle Türkçede söz başında bulunması mümkün olmayan bir ünsüz varsa sözcüğün ünlü ile başladığı kolayca anlaşılabilir. Ancak Türkçede söz başında bulunabilen bir ünsüz varsa sözcüğü tespit etmek zorlaşır. Çünkü bu durumda sözcük ünsüzle de başlıyor olabilir. Günümüze kadar tartışıla gelen *par* mı *apar* mı sorunu da tamamen bununla ilgilidir. *Par* veya *apar* adı ile ilgili tartışmalar ve ayrıntı için bk. (Sertkaya 1999a ve 1999b).

Tekin, eski Türk yazıtlarının yazımıyla ilgili çok önemli bir tespitte bulunmuştur. M. Erdal'ın *Old Turkic Word Formation* adlı çalışmasını tanıttığı yazısında *bintürä* sözcüğündeki *ü* sesinin yazılmamış olmasının doğal olduğunu, "8. yüzyılın ilk yarısında Moğolistan bozkırlarında Tunyukuk yazıtını yazan kişiden runik yazının kurallarına istisnasız uymuş olmasını da bekleyemeyiz. Nitekim aynı yazıcı ilk hecedeki *i* ünlüsünü yazmayı da unutmuştur" demiştir (Tekin 2004: 379-380).

4. Sonuç:

Eski Türk yazıtlarındaki sözcük ve dilbilgisi öğelerinin yazımı üzerine bugüne kadar çok şey söylenmiştir. Kimi araştırmacılar yapılan yazım yanlışlarını seslik ölçü veya diyalektik özellik olarak değerlendirmiş kimileri de taşta hâkkedenlerin hataları olarak düşünmüştür. Bu yazıda Arap harfli metinlerdeki yabancı sözcüklerin yazımındaki birliğin Türk runik harfli metinler için de geçerli olup olmadığı araştırılmış ve yabancı sözcüklerin yazımında, genellemek zor olsa da,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

bir birlikten söz etmenin mümkün olabileceği sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- ARGUNŞAH, Mustafa (1999): *Muhammed b. Mahmud-ı Şirvânî, Tuhfe-i Murâdî* (İnceleme-Metin-Dizin). Ankara: TDK.
- AYDIN, Erhan (2007): Eski Türk Yazıtlarındaki Kırgız Seferleri Üzerine Notlar. *Sibirische Studien/Sibirya Araştırmaları* 2/1, 41-64.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972): *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University.
- GIRAUD, René (1961): *L'Inscription de Bain Tsokto*. Paris: Librairie d'Amérique et d'Orient.
- KIZLASOV, İ. L. (1977): Srednevekovaya Epitafiya iz Malinovki (Tuva). *Sov'etskaya Tyurkologiya* 1977/2, 74-78.
- KORMUŞİN, İ. V. (1997): *Tyurkskie Eniseyskie Epitafii, teksti i issledovaniya*. Moskova.
- ÖGEL, Bahaeddin (1945): Göktürk Yazıtlarının "Apurım"ları ve "Fu-lin" Problemi. *Bellekten* 33, 63-87.
- ÖLMEZ, Mehmet (1995): Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Ögeler (1). *Türk Dilleri Araştırmaları* 5, 227-229.
- (1997): Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Ögeler (2). *Türk Dilleri Araştırmaları* 7, 175-186.
- (1999): Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Ögeler (3). *Türk Dilleri Araştırmaları* 9, 59-65.
- SERTKAYA, Osman Fikri (1995): *Göktürk Tarihinin Meseleleri*. Ankara: TKAE.
- (1999a): Göktürk Tarihinin Meseleleri: Köl Tigin ile Bilge Kagan Yazıtlarında p(a)r ~ (a)p(a)r Kavim Adının Okunuşu ve Kavmin Kimliği Üzerine. *Orkun* (Türkçü Dergi) 12, 23-26.
- (1999b): P(a)r: Halk mı, Ülke mi? *Orkun* (Türkçü Dergi) 15, 41-43.
- (2003): Köl Tigin Yazıtındaki Bir Cümlelinin Analizi. Aysu ATA - Mehmet ÖLMEZ (Hzl.): *Mustafa Canpolat Armağanı*. Ankara, 205-211.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008

-
- ŞİRİN, Hatice (2004): Türkçede Yaz- “Yazı Yazmak” Fiili Üzerine. *Türk Dili* 634, 563-571.
- TEKİN, Talat (1999): Hemçik-Çırgakı Yazıtı. *Türk Dilleri Araştırmaları* 9, 5-15.
- (2000): *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Sanat Kitabevi.
- (2004): *Old Turkic word formation* Üzerine Notlar. Talat TEKİN: *Makaleler II, Tarihi Türk Yazı Dilleri*. Emine YILMAZ - Nurettin DEMİR (Hzl.), Ankara: Öncü Kitap, 372-380.
- TEZCAN, Semih (1995): Über Orchon-Türkisch *çugay*. Marcel ERDAL - Semih TEZCAN (Hrsg.): *Beläk Bitig*. (Sprachstudien für Gerhard Doerfer zum 75. Geburtstag). Wiesbaden: Harrassowitz. [Turcologica: 23], 223-231.
- THOMSEN, V. (2002): *Orhon Yazıtları Araştırmaları*. Çev.: Vedat KÖKEN. Ankara: TDK.
- VASİLYEV, D. D. (1983): *Korpus tyurkskih runičeskih pamyatnikov basseyna eniseya*. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.
- ZIEME, Peter (1984): Sandelholz in den uigurischen Texten. *Altorientalische Forschungen* 11, 1984/2, 377-380.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*